

AZ ÚJROMANTIKUS RÉVÜLETBŐL A SZOCIÁLIS LELKIISMERETIG*

VAJDA GÁBOR

A liberális polgár talajtalansága. Kázmér Ernő egész munkásságában, olykor a történelem szavára is hallgatva és esetenként radikális nekifutásokkal a szocializmussal is rokonszenvezve, liberális polgár maradt. Mégis tudatában volt álláspontja felemáságának, különösen a harmincas évek közepén, mikor a *Kalangyával* is meg tudott egyezni, s a hozzá Dubrovnikba látogató Majtényi Mihálynak azt mondta, hogy „Szeretni egy írást, barátom, még nem jelenti azt, hogy igazad van”. és hogy „Csodálatos szemellenző tud lenni éppen az, hogy nincs szemellenződ”.¹ A korábbi években a *Napló*ban olvasható cikkeiben és kritikáiban, mikor még az európai politika kevésbé félelmetes, alig válik kérdésessé ez a később önmagával teljesen meghasonlott liberalizmus. Először inkább csak közgazdasági cikkeiben ad hangot kételyeinek, az irodalomba egyelőre még úgy manekülhet, ahogyan a strucc is homokba fúrja fejét, ha veszélyt szimatol. Nem tud hinni pl. a gazdasági fejlődés csodatevésében, ezért naivnak minősíti Fordnak, az autógyártás királyának a termelés és a személyi jövedelem növekedésével kapcsolatos illúzióit s a saját esztétizmusát is: „A világnak új gazdasági impulzust adni nem lehet elméleti és nem lehet irodalmi bölcsesség, hanem vitális és gyakorlati dolog.”² Az érezhető történelmi veszély okai a világszerte megoldatlan munkanélküliségben öltenek testet, ezzel Kázmér is tisztában van, úgyhogy később ennek esztétikai következményét is levonja. Hite azonban egyelőre csupán szorongatott, de megingatlan, s mivel a Szovjetunió felől csak a terror hírei jutnak el hozzá, az ókontinentstől vár csodát: „csak akkor lesz ennek a káosznak vége, ha Európa jelleme erősebb lesz, mint intelligenciája.”³ Kritikuskunk ekkor még, mint oly sokan, Páneuró-

* Részlet a szerző *Kázmér Ernő szellemi arca* című monográfiájából.

¹ Majtényi Mihály: *Magányos hajós. Szikra és hamu.* 88.

² *Megmutatja-e Ford az ipari demokrácia útjait és a termelés helyes megszervezését? Napló,* (a továbbiakban N) 1931. VI. 21. 23.

³ *Európai Egyesült Államok. N,* 1931. XI. 1. 21.

pa liberális álmában ringatja képzeletét. A kanti „örök békére” és Victor Hugo víziójára hivatkozva abban a hiszemben van, hogy a „szabad kereskedelem” még megoldást hozhat az országok és a nemzetek válságaira. Hogy milyen kiutat lát a krízisből, abból is kiderül, hogy lelkesedéssel ismerteti Edouard Herriot *Európai Egyesült Államok* c. könyvét. De mi ennek az álomnak a lényege, amit Kázmér a művészetben (mivel az alkotók leginkább a jövőnek az előhírnökei) már valóságnak hisz? „Páneurópa, mint szülő organizmus, befolyásolná az élet és az új ember csíráit és Európa új értelmezése új milieut, új életelhelyezkedést, új embert teremtené. Minden ember két hazát kapna. A jó csehszlovák kettős súllyal érezné európaiságát, a danzingi büszkén tudná magát az európai közösség polgárának és (...) ötmillió négyzetkilométeren háromszáz millió egymással összefogó, egymásért dolgozni akaró ember élne, akiknek mindegyike az újra élni akaró polgár rendíthetetlen hitével megoldaná szociális problémáit, megteremtené tiszta demokráciáját és harmonikus életelhelyezkedését hazája és hazájával kiegészülő »Páneurópa« államegység kiszélesülő területén belül.”⁴

A harmadik út katarzisa. Ekkor azonban még van remény az ellentétek kiegyenlítésére, és Kázmér a jövő utópiájában gyönyörködve nem foglal határozottan állást politikai kérdésekben. Magatartása a tízes évek második felében *A Hétben* írt cikkeinek és kritikáinak hangnemére emlékeztet, amikor a Tanácsköztársaság forrongásaira volt szüksége, hogy az esztétizmusában kábult kritikus átmenetileg határozottan a baloldal mellett kötelezze el magát. Most sem a küzdelemben részt vevők között elhelyezkedve, meghatározott érdekekkel terhelt, egy meghatározott törekvés perspektívájából mond ítéletet a kulturális termékek fölött, hanem egyszerre nagyon közlőrl és nagyon távolról; teljes mértékben azonosulva, ugyanakkor pedig egy magasabb szempontból nem a gyakorlatias üzenet, hanem a végkicsengés felől. „Nincs ezen a világon drágább érzés a részvételnél.”⁵ — olvashatjuk egyik kritikája utolsó soraként, ami azt jelenti, hogy Kázmér, inkább mint indulása éveiben, az arisztotelészi művészetértelmezést vallja. Ennek szellemében, természetesen, elvárásai is vannak az újabb irodalomtól: „Mert ki az, aki a mai Európában a világmegváltás szimbólumául inkarnálódhat?”, teszi fel a kérdést egy másik kritikájában, s először, de nem utoljára válaszol így: „A munkanélküli.” De mi lehet itt az irodalom valós szerepe? „Mi tudjuk, hogy a világot nem a költők fogják megváltani, de az a költő, aki korát hűen becsületesen éneklí, az továbbmutat és a mából automatikusan a holnapba lép át.” Kázmér tudatosan menekül a művészet világába, de hogy az életről és a világgazdaság megoldásairól vallott illúzió mögött mi rejlik, azt e bírál-

⁴ uo.

⁵ „Ördögziget”, *Blair Niles regénye*. N, 1932. IX. 4. 25.

latának utolsó mondata árulja el: „Csúszunk lassan, lassan az összeomlás felé, ki is merné vitatni e diagnózis igazságát?”⁶

Valóság-hűség és csoda. Hit nélkül azonban nincs emberi élet és cselekvés. Márpedig Kázmér cselekedni akar, ha az írástudók módján és esz-közével is. A naturalizmus, ami sohasem volt idegen tőle, most egyenesen a jelszavává válik, és az „életdokumentum” számonkérésében nyilvánul meg.⁷ Ez azonban nem azonos a valóság mechanikus tükrözésével, mert a csoda is fontos eleme, ami által kritikuskunknál az eszkatologikus-tipikus fogalmáról is beszélhetünk. Nála a tipikus nem történelmi folyamatok mérlegelésének eredménye, mint a marxizmusban, nem is a jövő víziójához viszonyított totalitásfogalomból ered, mint Lukács Györgynél, hanem a chiliizmussal kapcsolatos. Ezért az olyan kitételének hátterére, mint „az élet sikolyából csak a csoda zengése formálhatja a magasabb lelkeség homo divinansát”,⁸ az derít fényt, hogy lelkendezve fogadja Mereskovszkijnak *Az ismeretlen Jézus* c. könyvét: „A nagyratörő, a sehol megenyhülést nem találó emberben ma is tovább lendül Jézus legendája.”⁹ Állításunkat az is alátámasztja, hogy Kázmér gyakori ellentmondások közepette egy „új szellem” és egy „világszemlélet” eljövételét várja, anélkül, hogy egyszer is világosan kifejtjené, mire gondol. Ennek a következménye a szofisztika, illetve az a „verbalizmus”, amit Majtényi Mihály is a kritikus stílusának jellemző hibájaként ró fel.¹⁰ Majtényi nyilván ilyen semmitmondó kitételekre gondolhatott: „... az új szellem kialakulása még késik, mert az irodalom még nem jutott el termő, alakító képességével adequat világszemlélethez. De a lélek él és a mécses világít és elég fényességet áraszt, hogy a világszemlélet útjai felvilágosodjanak.”¹¹ Nem új játék ez a homályos jelentésű szavakkal kritikuskunk pályafutása során. Ezekkel a maeterlinoki indítású gondolatokkal már a tízes évek második felében is találkozhattunk nála. Az alábbi megnyilatkozása szintén messiásra váró gondolatra vall: „Az új magyar irodalomból: lírából, prózából egyformán, hiányzik a nagy lélek, a kaotikus forma, a nagyszerűség, ami beleakaszódik emberbe, világba, történelembe, de mindez el fog jönni, mert itt is, ott is felüti fejét az írói felöltség, a fanatizmus és a bátorság.”¹²

Gyauútlan nemzet-központúság. Az elmondottakból természetszerűleg következik, hogy Kázmér magatartása ekkor is inkább a szemlélődő, mint az állásfoglaló: pártok fölöttiségében a baloldal szellemével ro-

⁶ „Fabian”, *Erich Kästner regénye*, N, 1932. XI. 6. 24.

⁷ *Az új Németország harminc elbeszéléje*. A baloldali német irodalom novella-antológiája. N, 1933. I. 15. 29. Itt saját szellemi arisztokratizmusával is leszámol: „az irodalom túlnőtt a divatcikkek, a luxustárgyakon, a kényes ízlésű kevesek szellemi élvezete kielégítésén s azzá lett, amire hivatott: életdokumentum, igaz szó.”

⁸ Földi Mihály: *A lázadó szűz*, N, 1934. XI. 4. 37.

⁹ N, 1934. III. 4. 26.

¹⁰ „Kétségtelen, hogy Kázmér született bíráló volt, analitikus képessége — még ha rutin s néha erős verbalizmus kísérí is — erős kormányrudat adott a kezébe.” *Magányos hajós*, i. m. 89.

¹¹ *Új magyar írók*, N, 1932. IX. 25. 29.

¹² *uo.* 28.

konszenvezik ugyan, de a gyakorlatával nem. Azt hirdeti, hogy „akinek van mondanivalója, jöjjön az jobbról vagy balról, fentről vagy lentről, bíborból vagy pincék odujából, csak mondja el.”¹³ Ami után azon senki csodálkozhatunk, hogy számára a fajelmélet és a nacionalizmus nem rokon fogalmak. Adolf Bartelsnek a „nemzetietlen” elemektől „megtisztított” irodalomtörténetét a fajelmélet tudománytalansága miatt elítéli ugyan,¹⁴ de Josef Pontennek a német nyugtalanságról, a terjeszkedni vágyó lefojtott hatalmas német energiáról szóló regényét viszont megdicséri, mert igen jellemzően, nem az esetleges terjeszkedésnek akár az ő személyes létére is negatív következményei vannak a szeme előtt, hanem a német író által megelevenített német néplélek nagysága. Kázmér esztéta lényéről semmi sem árulkodik jobban annál a ténynél, hogy a valóságos világtörténelmi eseményekkel összefüggésben nem a teuton hódításvágygal hozza összefüggésbe a mű alap gondolatát (még ha az író inkább spontánul, mint propagandisztikus célokkal alkotott is), hanem kissé naivan „minden nép testvériesülése”-nek célját látja benne.¹⁵ Mentségére legyen mondva, hogy ekkor még csak 1932-t írnak.

Tendencia vagy pártosság. Kázmér azonban mégis inkább a baloldalhoz húz. Egyik szovjet regényről szóló ismertetőjét a következő szavakkal fejezi be: Ehrenburg „mindent feljegyzett és mindent elmondott, ami szükség ahhoz, hogy a jó európai lelkiismeretével nézzünk az oroszok felé vivő út felé.”¹⁶ Több helyen tiltakozik mind a fasizmus, mind pedig a bolsevizmus embert eszközzé degradáló gépezete ellen. Ez azonban nem gátolja meg, hogy az egyik Traven-regényről írott kritikájában ne helyeselje a közvetlenül kinyilatkoztatott emberi etikát és új ideológiát: „A ma regénye formában kialakulatlan, ideológiai tartalomban tökéletlen. Az új regény célja: ideológiailag teljes művészet, tökéletes esztétikai formában és mert a mai regényanarchiában, káoszban, társadalmi ellentétek légüres terében új regényt teremteni lehetetlen, az emberi etika és az új ideológia az, ami az új művészet előtt szabadabb, egyenesebb utat nyit.”¹⁷ Egy évre rá ennek éppen az ellenkezőjét olvashatjuk Travennak egy másik regényével, a *Gyapotszedőkkel* kapcsolatban: „...mintha Traven eltökélten, programszerűen, szinte mohón halmozná a szenvedést és az eseményeknek minden elnézés nélküli lejegyzésében annyi türelmetlenség, harcos szellem van, hogy regényalakjának sorstragédiája elnagyoltan, élettelenül, tendenciák szolgálatába sablonul.”¹⁸

Kázmér Ernő tehát ekkor még, nem úgy, mint néhány évvel később, csak elvétve szegez szembe az irodalommal normatív követelményt. A teljes befogadói nyitottság az ő magatartása, mert tudja, hogy ha kora

¹³ *Az új Németország harminc ebeszélője.* A baloldali német irodalom novella-antológiája. N, 1933. I. 15. 29.

¹⁴ *Fajelmélet és irodalomtörténet.* A megfejelt Bartels! N, 1931. VIII. 16. 35.

¹⁵ *Regény a német nyugtalanságról.* Josef Ponten: Rhein und Wolga. N, 1932. III. 13. 35.

¹⁶ *Ilja Ehrenburg legújabb könyve.* „Der zweite Tag.” N, 1934. I. 7. 25.

¹⁷ *A halálhajó.* N, 1933. IX. 24. 26.

¹⁸ *Gyapotszedők.* N, 1934. XI. 4. 37.

valóságában nincsenek abszolútumok, akkor a kritikusi elvárásokban sem lehetnek. Ezért szerinte a kritikust a megértés szándékának kell vezérelnie. Nem csoda hát, ha ahelyett, hogy különbséget tenne az „elbeszélés” és a „leírás”, az „ábrázolás” és a „riport”, a „pártosság” és a „tendencia” között mint Lukács György ugyanebben az időben,¹⁹ nem deduktíve jár el, mint a neoklasszicista kritikus, hanem induktíve: nem osztályozza, hanem elfogadja a jelenségeket; bízik azok önnön kisugárzó erejében, nem visz beléjük kívülről értékkritériumot. Ennek pedig az a következménye, hogy Lukácssal szemben természetesnek tartja, hogy az újságírás és a szépirodalom közötti korábbi nagy távolság csökkenőben van.²⁰ Ez természetesen a kritikusként a zolizmusával függ össze, mely a valóság egy-egy efemer, dokumentáris pillanatában véli felismerni a jövő felé mutató lényegét. Az újságíró ugyanis nagyobb valóságismerettel rendelkezik, mint a saját képzeletében megrekedő költő.²¹ Arra a kérdésre viszont, hogy a valóság miért fontosabb a képzeletnél, Kázmér meggyőzően azt feleli, hogy „A lélek misztériuma, a transzcendens irrealitás helyébe az ember és a világ realitása lép, az einsteini törvényszerűség a világ végtelenségét idézi s az internacionális tendenciák sodródásában az Ént a kollektívizmus dönti le arról a trónról, amelyre a páthoszos líra helyezte.”²² Ez nemcsak az irodalom megváltozott szerepére vonatkozó felismerés, hanem kritikusi célkitűzés is. Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy meghirdetett elvét gyakran igyekszik érvényesíteni: nem a számonkérés, hanem a felismerés módján. A műben, még a versben is, egyszerűen felfedezi, amire a saját tételének igazolására szüksége van. Kemény Simon pl. „ahogy távolodik az expresszionizmustól, annyira kerül közelebb a líra emberi gyökereihez, az emberi megindultság igaz és abszolút tisztaságához, a reális víziókhöz, a költészet valósággrétegehez, amelyhez könyve minden versének atmoszférája ér.”²³

A „Nyugat alkonyá”-nak kritikája. Kázmér Ernő, miután megegyezett a *Kalangya* új főszerkesztőjével, 1934 áprilisában egy programot kijelölő bevezetővel nyitja meg még hat évig írt kritikáinak és tanulmányainak hosszú sorát. Elmefuttatásában szembetűnő, hogy bár alig kétoldalas, kétszer is említi benne Spenglernek a *Nyugat alkonya* c. Európa-szerte tartós visszhangot kiváltó művét, valamint Nietzsche és Marx nevét, s ami érdekes, mindnyájukét elutasítóan. Helyettük a századfordulónak azóta már félig elfelejtett két költőjét emeli ki követendő példaképnek: Whitmant és Verhaerent.

¹⁹ *Tendenz oder Parteilichkeit. Linkskurve*, 1932. Magyarul: *Tendencia vagy pártosság? Művészet és társadalom*, Bp. 1968. — *Riportage oder Gestaltung. Linkskurve*, 1932. Magyarul: *uo. — Erzählen oder Beschreiben, Internationale Literatur*, 1936. Magyarul: *uo.*

²⁰ *Újságírók regényt írnak*. N, 1935. I. 6. 22.

²¹ „... az utolsó évtizedben a sorvadó irodalom válságos korszaka végső jelenét messi ki-tolja az a hirtelen fellendülés, gazdagodás, ami a napi anyagból kivelő irodalom körül fel-mérhető és csak megelégedéssel regisztrálhatjuk. Ma éppen ebben az irodalomban az író és új-ságíró között létező distancia megfordul.” *Az újságíró az irodalomban*. N, 1933. I. 8. 29.

²² *Új magyar írók*. N, 1932. IX. 25. 28.

²³ „Reménytelen menekülés.” *Kemény Simon új verseskötetéről*. N, 1934. V. 27. 26.

Kázmér e programjával egyelőre még közelebb áll a *Napló*ban megvalósított határozott eszmény nélküli kritikai szemléletéhez, melynek lényege nem abban domborodik ki, amit állít, hanem abban, amit tagad, s még inkább abban, amit elfogad. A különbség most csupán annyi, hogy a németországi történelmi események következtében a nacionalizmusban is csalódva, a tagadása felerősödött, mert egyszerűen nem tud követendő eszményre bukkanni korában. Spenglernek ugyan igaza van Marxszal és Nietzschével szemben, de Kázmér egyszerűen nem tud belenyugodni „Nietzsche majmá”-nak (ahogy Thomas Mann minősíti a *Nyugat alkotója* szerzőjét) igazságába. A germán pesszimizmus, a nyugati civilizáció pusztulásának sejtelve az ő felfogása szerint sem alaptalan, csakhogy ő naponta megküzd a gondolattal s nem oly célokkal, mint Spengler követői. S hogy miért éppen Whitman és Verhaeren az eszmény Nietzsche és Marx helyett, arra az utóbbi gondolkodó esetében könnyebb válaszolni. Kázmért ugyanis csak előítéletek és zsurnaliszta felületesség választja el Marxtól, akit nem ismer kellőképpen, s a gondolatait a szovjet gyakorlat árnyoldalával azonosítja. A német irracionalista gondolkodó elutasítására már nehezebb magyarázatot találni, annál is inkább, mert kritikuskunk fiatalkorának egyik példamutatójáról tájékozottabb lévén, nemcsak a modern rabszolgaelmélet teoretikusát rettegi Nietzschében, mert „romboló és tagadó humanizmus”-ról beszél nála.²⁴ Az elutasítás kimondatlan oka alighanem az, hogy a német gondolkodóhoz csak kétféleképpen tud viszonyulni: vagy individualisztikusan és misztikusan, ahogyan indulása éveiben tette, vagy pedig a nemzeti szocializmus zászlajára tűzve, ami már a származása miatt is idegen tőle. Ehelyett Kázmér egy humanisztikus-utópikus közösségre vágyik, s „egy új vallás körvonalaira” akar rámutatni, amikor „Európa dinamizmusa és individualizmusa beteljesedett, elért a lélektelen ember lélek nélküli irodalmáig, az automata szellemig”. Irodalmi szemléinek célkitűzését ekképpen foglalja össze: „Hónapról-hónapra íródó irodalmi szemlémben (...) az idealistákat akarom figyelni, monedéket, tisztulást, felemelkedést adó könyveikből kivetülő lelki síkjaitat felmérni és az aggódba figyelő módján, észrevenni az indulókat, a fiatalokat is, akiknek vérmérsékletéhez, szellemi gyökereikhez pesszimizmusunk, nihilizmusunk mérge még nem tapad.” De mi köze ezekhez Whitmannak és Verhaerennek?²⁵ — A hit, a közösségélmény naiv teljessége, az életöröm felhőtlenlése és a jövő felé irányultság problémátlanága.

Az utópia számonkérője. Kázmér kritikai programja némi kételyt hagy maga után. Ismerünk ugyan egy másik, néhány évvel korábbi keltezésű, ugyancsak konzervatív művészetszemléletet, a Halász Gáborét, amely azonban már az indulásakor élő irodalomra is tudott támaszkodni. Csak egy hónapot kell várni, s a mi kritikuskunk is bebizonyítja, hogy

²⁴ *Irodalmi szemle. Kalangya* (a továbbiakban K), 1934. 308.

²⁵ *uo.*

harmadik utassága nem légvárak felé vezet, mint a beköszöntője és a *Napló*ban található cikkeinek nagy többsége alapján feltételeztük volna, hanem a kor irodalmában is képes igazolni önmagát. Kázmér hangja ebben az írásában szokatlanul élessé válik, pedig miként a Tanácsköztársaság előestéjén írt bírálataiban is tapasztalhattuk, a vitát saját magával folytatja, mint a külvilággal, az „emberiség”-gel. Az ő legközelebbi ellensége ugyanis a századforduló még gondtalan költői idilljére szomjazó énje, mely — amire a beköszöntőjében is volt jel — legszívesebben a múlt eszközeivel megálmodott jövőbe menekülne a korkérdések szorítása elől. A második szemléjének elmefuttatásai viszont már férfias önbírálatra vallanak, s egy olyan magatartást ígérnek, mely hátra levő rövid élete tevékenységének határozott s a torzóban maradt életművet magasba emelő tartalmat fog adni. Szerinte, akik nem hisznek az új valóságirodalomban, azoknak „nincs emberi hitük, nincs mit koruk lelkiismeretének mérlegére tenni, a humanizmust megvetik, az ideálokat lenézik, a valóságot nem látják. Jézus és Lenin között latolgatják primitív elképzeléseiket, mint sebzett oroszán a ketrecben, össze-vissza szaladják szűk köreiket, eljövő utópiákról álmodoznak... Szentháromságuk: az erotikum, a misztikum és az idill. A valóságirodalomnak egyikéhez sincs köze. Témája: a mindennapi élet ezer apró képből kialakuló ténye, csakhogy ezek a képek retusálás és hangsúly nélküli valóságfotográfiák, a valóság összesűrített, szinte kollektív sztenogrammja. A valóságirodalomnak megdönthetetlen tétele, hogy a lefelé menő osztályok, így elsősorban a tőkés társadalom vezetők rétege sorsából nem fakadván igazi emberi rendeltetés, mély érzést nem válthat ki s ezért elsősorban a dolgozók felé fordul, azokhoz, akik az osztály nélküli társadalom kialakulását sürgetve, az élet mai formáival állandó ellentétben vannak. S mert ez az irodalom kiváltságokat rombol, előítéleteket pusztít, szokatlan ívelése az avantgarde atmoszférájáig ér. Ha az orosz forradalom löktető ritmusának, a tömeg heroizmusának jelentősebb irodalmi műveire gondolunk, (Tarasov Rodion Csokoládéja, Glatkov Cementje, Ehrenburg A második napja) észre kell vennünk, hogy az író mindenütt személytelen, a tolmács az új valóság, a meggyőződés, a munka és mindezt csak azok formálhatják irodalom-má, akiket a jelenhez aktív érdeklődés fűz.”²⁶ E sorok dogmatikus hangot pendítenek meg, ahhoz hasonló, amelyet két évvel később Lukács György szólaltatott meg *A művészi alakok szellemi arca* c. tanulmányában.²⁷ „Hiszen irodalmunk egyik központi kérdése a bolsevik alakjának helyes ábrázolása” írja Lukács. Továbbá: „Az emberi történelem elején, az osztálytársadalom keletkezése előtt a homéroszi eposzok teljességgel pozitív oldalról egyéntítették hőseiket (...) Hasonló feladat áll íróink előtt is. Meg kell tanulniuk azt, hogy az embert pozitív oldalai felől

²⁶ K, 1934. 388.

²⁷ *Die intellektuelle Physiognomie der künstlerischen Gestalten*. Wort, 1936. Magyarul: *A realizmus problémái* c. kötetben. Bp. 1948.

egyenítségük.”²⁸ Kázmér Ernő azonban nem jut el ilyen messzire. Ehhez talán még a közeg sem lett volna elegendő, hiszen ő, polgári volta válságát mindig mélyen átérezte, alig tudott volna önmagán olyan mértékben fölülkerekedni, mint Lukács.

A kázméri sztereotípiá. Bosnyák István Kázmér felvidéki szerepével kapcsolatban a kritikus Szenteleky által is emlegetett „téridegenség”-re célozva „sztereotípiák”-ról beszél.²⁹ A kifejezés nem csupán a kritikussal szembeni magatartásokat illetően találó, hanem a kritikusai attitűd vonatkozásában is, mert Kázmér, miután az első két szemléjében felvázolta szempontjait, a harmadikban szóról szóra ugyanazzal a szöveggel áll elő, amit negyed századdal korábban *A Hérb*ben is olvashattunk.³⁰ Hosszadalmas és felesleges lenne most gondos egybevetéssel kimutatni, hogy Kázmér új szellemi pozíciója alapvetően tér el a Tanácsköztársaság bukása után írt, újra a jobb- és baloldal fölé helyezkedő, most váratlanul újra leközölt cikkétől. E gesztusának valószínűleg az a — rá nem éppen a leghízelgőbb — magyarázata, hogy — feltevése szerint — a műveletlen közeg úgysem figyel fel az ő ellentmondásaira. Másrészt pedig nyilván kétségei merülhettek fel szellemi magányában a saját következetességét illetően, s talán az újra megjelentetett esszével önmagának is azt szerette volna bebizonyítani, hogy ő az új körülmények között is lényegében ugyanúgy gondolkodik a művészet és az élet kapcsolatáról, mint negyedszázaddal korábban. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a bukott forradalom utáni szöveg homályos és felesleges a korábban világosan meghatározott platform után.³¹ Így az a benyomásunk, hogy kritikussunk (éppen a következetesség bizonyításának szándékával?) nem mindig vette komolyan az önmagához való következetességet. Ezután azonban ennél nagyobb következetlenség különösen az értékeléseiben nem lesz tapasztalható. Csak stílromantikához való vonzódását nem tudja teljes mértékben leküzdeni. Egyébként az a polgáriró lesz a tudatos eszményképe, akinek sikerül levetkőznie polgári előítéleteit és illúziótlan szociális lelkiismerettel bemutatni a kor ellentmondásai közepette vergődő embert. Mikor a második irodalmi szemléjében az avantgardot említtette,³² akkor ezen tulajdonképpen az új valóságiradalmat és az új szociális lelkiismeretet értette. Szerinte ugyanis „a ma írója ott kezdődik, ahol művészeti irányok és újabb »izmusok« iskoláinak padjait otthagya”.³³ Erre vall az is, hogy évek múlva Koczogh Ákos *Expresszionizmus* c. monográfiáját ismertetve fenntartással ír a művészeti irányzatról,

²⁸ vö. Vajda Gábor: *Lukács György realizmuselmélete*. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa. Tanulmányok. 5. füzet, 1972. 180.

²⁹ *A Kázmér-sztereotípiák forrásánál*. Jegyzetek a Tüz margójára. *Magyar Szó*, 1977. I. 15. 13.

³⁰ *Világnézet és irodalom*. *A Hét*, 1919. XI. 13. 217.;

³¹ *Irodalmi szemle*. K, 1934. 463—5.

³² K, 1934. 388.

³³ uo.

mondván, hogy „az expresszionizmus inkább a világválság művészi kifejezője”.³⁴

Realizmusigény és pszichoanalízis. Természetesen Kázmér Ernő is tisztában van azzal, hogy a realizmus, az új valóság birtokba vétele csupán viszonylagosan megvalósítható cél. Mert igaz ugyan, hogy „Kihangsúlyozottan mindnyájan a valóságéleletet akarjuk, de a tudatunk alatti romantikus maradványokat nem tudjuk leplezni.” Azután az is probléma, hogy mi a „valóság”. Ezt nyilván csakis az emberi léttel kapcsolatban lehet megérteni, az viszont a kor legfontosabb tudományos vívmányai nélkül megközelíthetetlen. Annál is inkább, mert Kázmér számára tudományos szempontból az irodalom egyre inkább a megismerés egyik formája: „A művészet intuíciójával és leplezetlenül őszinte önvizsgálódással, új területeket felfedezni, az emberábrázolásnak, a valósággyűjtásnak az egyén és a közösség életére mutató ösztöneire tapintani. Tudományosan is bizonyítani, hogy az egész lélekerületen nincs többé titok! Az öntudatlanság is tudatos lesz, ha a módszertanilag felépített elemző kutatás — minden mai regényíró elsődleges kötelessége — a lelki szerkezet bonnyoltságát szétfelji és az éltető nap sugarávala titok börtönének ablakát feltárja.”³⁵ A marxizmus felé való közeledése nem zárja ki nála, hogy tanulmányt írjon a freudizmus forradalmi jelentőségéről.³⁷ Itt azt is megállapítja, hogy „Az irodalomnak is szüksége van pszichoanalízisre, de ez csak eszköz lehet.” A freudizmusban tehát nem mítoszt, hanem tudományos rendszert keres, aminek segítségével a külsőlegesen szürrealistának mondható mű valószerűségét kutatja, például Komor Andrásnak *A varázsló* c. regényét méltatva.

Tudományos érdeklődés. Jelentős változás tehát a kritikus érdeklődési körében tapasztalható. *A Napló* cikkei, s azok az írások is, amelyek velük egyidőben láttak napvilágot a felvidéki *Magyar Minervában*, arról tanúskodnak, hogy Kázmérnak sikerült kitörnie az irodalom bűvköréből, s hogy az érdeklődése a humán diszciplínáktól a természettudományokig terjed, és a kor filozófiái iránt sem közömbös. Mintha önmagát is meg szeretné győzni, olyan határozottan állítja, hogy „A romboló Európa (...) után építő Európa eltolja magától az érzékfölttít, a titokzatos és elmechanizált, szavakon rágódó filozófiát. Késébevonhatatlan ismeretek lesznek alapjai az építő Európa filozófiájának...”³⁸ Szerb Antal úgy említi ezt az időszakot, mint a monográfiák és életrajzok kultuszának korát.³⁹ Ezt Kázmér nagyszámú ismertetői is alátámasztják, melyek innen merítik tárgyukat, anélkül, hogy egyeznének a nevesztett történész lekicsinyítő minősítésével, bár ő sem marad adós az általa is

³⁴ K. 1938. 521—2.

³⁵ Thurzó Gábor: *Az adósság*. K. 1940. 41.

³⁶ Karel Csapek: *Egy mindennapi élet*. K. 1938. 183.

³⁷ *A lélekelemzés egyéni, társadalmi és irodalmi határeiréről*. K. 1939. 465—72.

³⁸ Bertrand Russel: *A matematikai gondolkodásról*. *Magyar Minerva*, 1932. 256.

³⁹ *A világirodalom története*. Bp. 1962. 880.

részben kiszolgált divatnak a kritikájával: „A regényes életrajz, a történelemszemlélet nagy irodalmi konjunktúrája egyre tart és úgy látszik, nemcsak a közönség, de maguk az írók is hátat fordítanak a szépirodalomnak, hogy a »vie romancée« készen kapott anyagába a ma keserősége, vergődése mögött is megőrzött lírájukat lehelyék. Az író elmanadt a kortól, a szellemnek más az útja, mint az emberiségnek és az irodalom nyugtalanságában tépelődő önanalízis zsákutcája helyett hív a múlt, a történelem hősei, akiknek romantikus életéből a társadalmi és a gazdasági funkciók mai problémáinak ősgyökerei sarjadtak.”⁴⁰ E neopozitivistá világnézetek természetesen az ő irodalomeszmenyét is befolyásolják, aminek következtében Kázmér most — miként érintettük már — az új naturalizmust tűzi zászlajára, mint egészen rövid ideig egy évtizeddel korábban. A *Kalangyába* voltaképpen ennek meghirdetésével köszönt be. Legtöbbet a német Neue Sachlichkeittól vár, eszményi írója Walter Bauer; de a magyar irodalmi szociográfiát is nagyra becsüli. Úgy véli, hogy a kor mondanivalóját legadekvátábban a regény fejezi ki, ezért főleg ennek a műfajnak a törekvéseit és eredményeit ismerteti. Ha emlékeztetünk arra, hogy Szerb Antal is hasonlóképpen ítélte meg e korszak irodalmi értékanyait,⁴¹ akkor megnyugodhatunk abban hogy Kázmér Ernő, akinek lelkieréből nem futotta olyan kiegyensúlyozott és átgondolt esztétikai szemléletre, mint Szerb Antalnak vagy Halász Gábornak, mivel, még náluk is inkább benne élve az irodalomban, nem haladhatta túl a közvetlen reagálás impresszionizmusát, — alapjában véve jól tájékozódott kora szellemáramlatai között.

A *szecesszió emlékei stílusában és magatartásában*. Kázmér Ernő kritikai egyéniségében és világnézetében több vonás él tovább egykori szecessziós ízléséből, még akkor is, amikor mások stílusában kifogásolja a rég túlhaladottnak vélt irányzat nyomait.⁴² Első helyen hadd emlitem meg gyakran magyartalan és önkényes szókapcsolatokkal, jellegzetes kifejezésekkel tankított nyelvét, mely igen gyakran inkább fárasztja, mint vonzza a mai olvasót; viszont el kell ismerni, hogy esetenként, amikor mondanivalója összetettsége eleve lehetetlenné teszi az egyszerűbb és világosabb fogalmazást, valósággal lenyűgöz és magával ragad bennünket, annyira mélyek és találóak meglátásai. Ez az ellentmondás valószínűleg onnan ered, hogy aránylag sokat írt, és kezdetben nem is törődött a magyar mondatszerkesztés elveivel. Majd csak évekkel később változik meg a nézete, mikor töredelmesen beismeri, hogy gyatra nyelvtudása miatt milyen sokat kell küszködnie, hogy kiírta nyelvéből a minduntalan felbukkanó németességet.⁴³

Másodsorban: a teljesen sohasem leküzdhető érzelmkultusza, s olvasmányainak — annak ellenére, hogy érdeklődése elsősorban a prózára írá-

⁴⁰ *Erzsébet és Essex. Magyar Minerva*, 1933. 127—8.

⁴¹ *A világirodalom története*. 880.

⁴² *Szomorj Dezső: Hőreb tanár úr. K.*, 1935. 567—8.

⁴³ *Halász Gyula: Édes anyanyelvünk. K.*, 1938. 426—8.

nyul, mivel korszerűbbnek, eszmélkedőbbnek tartja az én-központúságot nehezebben levetkőző líránál — lírai üzenetként való átélése, még a *Kalanyában* is olykor feltörő pánlírizmusa szintén újromantikus kellék Kázmér Ernő kritikusi ízlésében. Egy magyar író művéről még 1939-ben is a következőképpen fejezi be bírálatát: „Első könyvében alig láttam értéket, őszinteséget. Nyoma sem volt benne annak a szenvedés egyhúrján síró dallamnak, amire második regényében már meghatódottan akarok rámutatni s ami az olvasó szívében még sokáig rezdül.”⁴⁴ Ha ebben az időben ez az attitűd nem mondható is jellemzőnek, annál inkább az a *Naplóba* írt ismertetőikben. A könyvek nem ritkán csalnak könnyet a szemébe, amit nem is tagad. Gyakran tűnik fel nála halálos komolyan a „szívhez szóló” ma már mulatságos kifejezés, ami persze csak akkor lenne giccses, ha nem tudnánk, hogy, jó kritikusról lévén szó, csakis igényes mű válthatta ki elérékenyedését. Sz. Szigethy Vilmosnak pl. a „legvérezőbb” írásáról beszél.⁴⁵ Másutt pedig „szívet tépő és ezer sebből vérző új életigenlés”-ről olvashatunk.⁴⁶ Makikai Sándor pedig „regényben zokogja el mindazt, ami az essayíró szféráján kívül marad”.⁴⁷ Joseph Roth regénye Kázmér szerint „megrendítően fájdalmas”, a milieu pedig „tépőten szomorú”.⁴⁸ Helen Grase Carlisle műve viszont „korregényé szélesül, legendává szépül, mert a vérző, síró szív bensőséges könnyei hullanak rá”.⁴⁹ Kázmérnál az „igaz” legtöbbször „megdöbentő” vagy pedig „megrendítő”.⁵⁰ Az utóbbi jelző persze más szókapcsolatokban is gyakran előfordul; főleg az ilyenekben, mint már idéztük is: „megrendítően fájdalmas”. Egy kiemelkedő személyiség megregényesített harcászati-politikai naplója annyira meghatja, hogy úgy érzi: „az olvasó fáradt szeme már alig tud küzdeni a könnyáradat ellen.”⁵¹ E szecessziós szentimentalizmus olykor a giccsbe is átcsap: mikor pl. May Károly egyik könyvének „könnyes lapjain már a halál felé üldözött ember jajkiáltása üt át”.⁵²

Harmadszor: a századelő szecessziós hangulatát idézi az is, hogy Kázmér még a harmincas években is többször a „végtelenbe derülő embert”⁵³ keresi íróknál és költőknél egyaránt, s ezenkívül még mindig ragaszkodik az emberiség fölötti, politikai irányzatokon kívüli, egy kissé világfájdalmas és másokért is szenvedő prófétáló pózhoz, ami Maeterlinck és a bécsi szecesszió hatására a század első két évtizedében lett népszerű Magyarországon. Lukács e magatartást, miután messze túlhaladta, azt a

⁴⁴ Vészi Endre: *Gyerekekkel a karján*. K, 1939. 185.

⁴⁵ *A vármegyeház kapujából*. Sz. Szigethy Vilmos könyve. N, 1933. IV. 9. 30.

⁴⁶ *Regény a német nyugtalanságról*. Josef Ponten: Rhein und Wolga. N, 1932. III. 13. 35.

⁴⁷ *Táltoskirály*. Makikai Sándor regénye. N, 1934. XII. 24. 53.

⁴⁸ *Hiób*. Joseph Roth regénye. N, 1932. X. 23. 23.

⁴⁹ *Helen Grase Carlisle: Vér a véremből*. N, 1934. II. 11. 26.

⁵⁰ *A francia háborús irodalom*. Roland Dorgelés regénye. N, 1932. II. 21. 33.

⁵¹ *Duff Cooper: A nyugati hadszíntér*. K, 1939. 592.

⁵² *May Károly emlékezete*. N, 1931. XI. 29. 35.

⁵³ *Ludwig Windler: Dr Muff*. N, 1932. II. 21. 35.

„jobboldali ismeretelmélet és a baloldali etika” ellentmondásának nevezte.⁵⁴

Negyedszer: a tudatosan megtagadott, érzelmileg azonban leküzdhetetlen újromantika iránti nosztalgia mutatható ki abban is, hogy Kázmér számára a harmincas években még mindig impresszionista-szecesszionista írók a legkedvesebbek. Tanulmányt mindössze kettőt írt a *Kalangyába*: az egyiket Knut Hamsunról,⁵⁵ a másikat pedig Lagerlöf Selmáról.⁵⁶ Még *A Hétben* közölt kritikáinak hangnemétől mindössze a távolságtartásban tér el. A distanciát mégsem ő teremti meg tudatosan, ahogy „akart” magatartása alapján feltételezni lehetne, hanem a fiatalkor után eltelt idő tapasztalata. A kritikus egyszerűen tudomásul vette, hogy az új világirodalmi ízlés írástudói felelősséggel is együt jár, ezzel azonban korántsem idegenítette el magától azt, amiért korábban rajongott, s ami a lelke mélyén, nem mindig bevallottan, még most is kedves neki. Kritikusi kötelessége csupán annyi, hogy ne feledkezzen meg ezeknek az olvasmányélményeknek az időbeli helyéről. Bevallja, hogy Gorkijnak az orosz századfordulóról szóló regénye annak idején az ő saját valóságát is jelentette: Klim Szamgin „a mi ifjúságunk és mi magunk voltunk ő. Mi is megpróbáltuk, hogy testünk és érzéseink korlátjait lelkeségünkkel törjük át...” S íme az alábbi is: „...ami szent ifjúság egy ember ifjúságában lehet, arra csak tiszta szívvel emlékezhetünk.”⁵⁷

Ám nem csupán Kázmér áldoz egykori világerzésének, hanem egykori barátja, a bécsi Felix Salten is, aki, mint Maeterlinck a természetkről és a hangyákról évtizedekkel korábban, regényt ír az erdei állatok legbájosabbjairól, a mókusról, és Kázmérnak esze ágában sincs, hogy a dekoratív és misztikus természetkultusz anakronizmusának vádját szegezze a mellének. Miért is tenné, mikor „A játszadozó, pajtáskodó kis mokus nyomán benépesedik az erdő, madarak és négy lábúak sereglenek össze, majd egy őz bak tragédiáját festi, a nagy tragédiát, amely a ködös, borongó erdő őrszi, párás hangulatában olyan titokzatos erővel nehezedik az erdőre. Ebben a tragédiában, túl a természetstádiumon, valóban szuggesztív líra van, valami a borongásból, a szomorú sejtelmekből és a sötét gondolatokból, ami a jó, osztrák Saltent már évek óta betölti.”⁵⁸ Ugyanebben a lírai hangnemben ír másik sors- és nemzedéktársáról, Jakob Wassermannról, aki szerinte „az impresszionista-szimbolista német regényírásnak talán a legnagyobbja”, csak hogy „zsidó volt, reménytelenül és mindig csak zsidó...”⁵⁹ Az ehhez hasonló hangnemű és stílusú művek között csupán Bunyin alkotói magatartásához fűz bíráló megjegyzést, mikor úgy véli, hogy „énfala mögé húzódott és minden emlékét illuzorikus szépséggé

⁵⁴ vö. az *Utam Marxhoz* (I–II. k.) c. könyv bevezetőjével. Bp. 1971. 9–31.

⁵⁵ *K.*, 1938. 555–65.

⁵⁶ *Knut Hamsun — nyolcvan éves. K.*, 1939. 401–5.

⁵⁷ *Klim Szamgin. K.*, 1938. 527.

⁵⁸ *Perri. K.*, 1938. 527.

⁵⁹ *Kerkhoven harmadik élete. K.*, 1934. 839.

hangoló elbeszélőt látjuk benne, aki a szép káprázatán kívül tulajdonképpen semmit sem akar.”⁶⁰ Kázmér nem azért nem lelkesedik a Nobel-díjas Bunyinért, mint Szerb Antal, aki inkább Turgenyevet ajánlja helyette olvasásra,⁶¹ hanem azért, mert csupán a mű világa ismerős számára, az író maga nem.

⁶⁰ *Ijjság, szerelem. K.*, 1936. 128.

⁶¹ *A világirodalom története*, 873.